

értékes kísérleteket találhatunk — csak kevésbé erőteljes nyomát látjuk a gazdaság-, a település- és nem utolsósorban a társadalomtörténeti szintetizálás újabb kísérletének.

Az elmondottakat a szerző a már említett leleteken kívül, az ősrégészeti kutatásokban oly nagy jelentőségű, más leletsoportok (így a településen és a temetőben előkerült kerámia, valamint a vas és egyéb anyagokból készült eszközök) elemzése segítségével tárja elő.

Szükségesnek tartjuk még hangsúlyozni a könyv szerzőjének azt a lényeges összefüggésekre rámutató és meglehetősen tömör, de a részletekben — ahol szükséges — mégis gazdag leíró készségét, amely egy ilyen anyagdokumentáló kiadványnál nagyon fontos. A nyomda technikailag gondos munkálatai is segítették a magyarázó és a plaszticitásra mindig törekvő felvételek előnyös érvényesülését e két kötetben.

HOFFMANN TAMÁS

Györfy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. — Kurszán és Kurszán vára. Bp. 1959. 168 l. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.)

A néprajz történeti tudományok, és állandó kölcsönviszonyban van a sui generis történeti kutatásokkal. De azért ritkán jelenik meg történeti munka, amely olyan szoros kapcsolatban volna a néprajzzal, mint a jelen mű. Nem véletlen, hogy a Néprajzi Társaság felvette könyvsorozatába az előzőleg folyóiratban megjelent két tanulmányt. (Lásd: Budapest Régiségei XVI. 1955. 9—34. és Századok 1958. 12—87. és 565—616.) A munka fő mondanivalója és igen sok részlete a néprajz és történelem határterületén mozog, vagy egyenesen a néprajz körébe vág.

Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy alakult ki a nemzetségi-törzsi szervezetben érkező honfoglaló magyarságból jól szervezett, központosított állam. Fő eredményei, hogy a megye, ez a területi-közigazgatási egység a nemzetségi szállásterületből alakult ki, a törzsfők uralmi területe — „ország” — pedig Árpád és utódai fokozatos hatalomra jutásával egyetlen országgá: hogy eredetileg kettős fejedelemség intézménye élt a magyarságnál, amiből kemény harcok árán alakult ki az Árpádok erős, központi királysága, s hogy a törzsfők, nemzetségfők katonai kíséretéből lett a középkori jobbbágy. (A magyar „jobbbágy” szó ma már jobbbágyparasztot jelent, a koraközépkorban azonban vazallusfegyverest, később nemességet, s csak a középkor végére kapta mai jelentését.)

Bizonyító eljárása — a források filológia vizsgálata, új értékelése és a néprajzi analógiák felhasználása mellett — döntő mértékben nyugszik a történeti földrajz anyagán: a középkori családi és királyi birtokviszonyok alapos elemzésén, a családok címer- és névadási hagyományainak és a helynévanyagok új szempontú értékelésén. Ezzel olyan források csoportot tár fel erre a korra vonatkozóan, ami a történeti források ismert tényeit is új összefüggésekben mutatja. A fejlődésmenet, ami részleteredményekben gazdag fejtegetéseiből kirajzolódik, a következő. A magyarok kettős fejedelemség vezetése alatt állottak. Később, mint ahogy a felhozott etnológiai példák tanúsága szerint sok népnél történni szokott — a hadvezér-fejedeleme, Árpád, kisajátította a szakrális királyi hatalmát. Erre az esemény adott alkalmat, hogy a királyt — Kurszán „kendét” — és katonai kíséretének nagy részét levágták a bajorok egy tárgyalás alkalmával. A kende nemzetségének központi területét Árpád kisajátította (Óbuda környékét, ahová később őt magát is eltemették), katonai népet széttelepítette határőr-szolgálatra az ország különböző széleire (lásd a különböző Kend, Kendi helyneveket és Kendnépe-adatokat). Árpád utódai, különösen Szent István, folytatták az eljárást a többi nemzetségfők ellen. Területüket kisajátította és megyét alakított ki belőlük a következő módon. A nemzetségi birtok 2/3-át elvette, 1/3-a a széleken megmaradt a nemzetség birtokában. Ezeknek a maradék birtoktesteknek határa többnyire egybeesik a későbbi megye határaival. A nemzetségfők várait, amelyek a nemzetségi terület központjában állottak, elkobozta, ispánokat helyezett beléjük: ezek lettek a megyeszékhelyek. Biztosításukra s a nemzetség fékentartására katonai telepítésekkel rakta körül a várat és az elkobzott területeket. Ezek a törzsi nevet és különböző csatlakozott népek nevével viselő helynevek az országban szétszórva, minden megyeszékhely körül csoportosan fordulnak elő: különösen sűrűn Óbuda — a szakrális király, Kurszán egykori vára — körül. Egy-egy ilyen középkori megye — pl. a Dunántúl északi részén — a Duna mindkét partján terült el, ahogy nemzetségeink a folyók mindkét partját szállták meg vízmenti életmódjuknak megfelelően: tehát nem követik a pannóniai és morva szláv fejedelemségek határát, a Dunát. S hogy nem ezeknek a szláv fejedelemségeknek megyéiből

lettek a magyar közigazgatási egységek, azt bizonyítja, hogy a Szombathely és Kőszeg környékén levő frank várispánságból sem lett középkori megye, sőt a fejedelmi székhelyből, Zalavárból (Mosapure) sem vált ispáni vár.

A folyamat részleteire megszólaltatja forrásaink sok eddigi homályos helyét, egyúttal történeti adalékok, nyelvészeti magyarázatok és más bizonyító anyag tömegét sorakoztatja fel.

Kimutatja, hogy a törzs a türk (kazár) szervezés eredménye, élén a törzsfők állanak, akik nem egyebek, mint a türk (kazár) kagan által kinevezett ún. bujruk-ok; ennek a méltóságnévnek egyenes leszármazottja a magyar „úr” szó, a trónörökös középkori neve, amiről kimutatja, hogy a törzsfők egykori méltóságneve is volt. Uralmuk területe volt az „urszág” (-ország). Jelvényük az oroszlán volt totemisztikus jelentőség nélkül — ez maradt meg a törzsfői eredetű nemzetségek címerében is, míg a többi nemzetségfők címere totemisztikus állatábrázolás volt, ugyanolyan totemjelvény, mint az obiugor nemzetségi tamgák. Ennek alapján ki is mondja, hogy a honfoglaló magyarság totem-nemzetségi szervezettel bírt. A törzsfők és hatalmasabb nemzetségfők uralmának megtörése után csak a királynak volt „országa” valamint a trónörökösnek, akit latinul dux-nak neveztek — mint elbeszélő forrásainkban az egykori törzsfőket is — magyarul úrnak, területét pedig ducatusnak. Szólásformában két megyére vonatkozóan maradt fenn ma is ez az elnevezés: Somogyország és Biharország; mindkettő egykori dukátus — a fejedelmi család későbbi lázadó tagjáé, Koppányé (Somogy) illetve a trónörökösé (Bihar).

Nem kevésbé érdekes történeti-etnológiai folyamatot ábrázol a katonai kíséret sorsában. Kimutatja, hogy a nomád államokban szokásos más-nemzetségből, ill. más törzs- és népből toborzott katonai kíséret rendszere megvolt nálunk is. A központi hatalom kiépítése után már nem lehetett minden törzsfőnek-nemzetségfőnek ilyen kísérete, csak a királynak és az ő uralmát támogató vazallus világi és egyházi főembereknek. Ezeket hitták „jobbágy”-oknak, amint a szerző kielemez a kifejezés történeti előfordulásaiból és alkalmazásából. „Így lesz” — írja — „a nomád jobbágyságból klasszikus értelemben vett jobbágyság, feudalizmus”. Ez a jobbágyság a magyar törzsek katonáskodó elemeiből állott és a csatlakozott népekből (bolgárokból, kazárokból, mohamedán korezmiekből és alánokból) sőt az itt talált avar (varkun — lásd Várkony helyneveinket) és szláv (cseh—tót) népek harcosaiból is. Ehhez jött még az Árpádok testőrserege, amelyben a fenti elemeken kívül orosz—varég—kölpény (normann)—svéd—angol—német később bessenyő, kun stb.) népek szerepelnek. Mindezek feltűnnek helynevekben is az árpádkori Magyarország különböző területein.

A néprajzi kutatás számára igen fontosak ezekre a népcsoportokra vonatkozó eredmények, mert soknak közülük máig megvan a nyomuk vagy egyenes leszármazottjuk a mai magyarság néprajzi csoportjai körében. Mindenek előtt ilyen a székely, az erdélyi magyarság egyik legjelentősebb néprajzi csoportja, amely a legújabb időkig megőrizte külön rendi állását, s nem kevésbé szívósan őrzi külön történelmi tudatát. Eredetéről rendkívül sok vita folyt történetíróink és őstörténészeink között. Most Györffynek, úgy látszik, sikerült véglegesen megoldania a kérdést az esekil-bolgároktól való leszármazással. Ezt nyelvi-történeti bizonyítékokon kívül igen érdekesen támasztja alá etnikai adózási formájukkal, amit összefüggésbe lehet hozni az esekil-bolgároknak forrásokban fennmaradt adózásával, a lóadóval — a későbbi ökörádóval — amit minden férfi házasságkötésekor — később a fejedelem házassága alkalmából kellett fizetniük. Ebben a részben hivatkozik más etnikai adónemek szívós továbbélésére is mind a magyarországi népek, mind a népvándorláskori steppei népek köréből. (Erdei népek prémekkel, földművelők terménnyel adóztak.)

Egy másik, ma is élő etnikum — ma magyar néprajzi csoport — a palóc, amely név egykor a csatlakozó kabarokat jelölte *nomád megjelenésük* alapján. A mai palóc terület egyes kabar nemzetségek szállásterületével azonos. Sőt a csatlakozók egy másik elnevezése is fennmaradt a néphagyományban: a *fekete magyarok* neve, amit Györffy szintén a kabarokra vonatkoztat, mint a magyaroktól való megkülönböztető nevüket („fehér magyarok” az eredetiek, „fekete magyarok” a csatlakozottak.) A tolna-megyei Sárköz lakói, ANDRÁSFALVY Bertalan gyűjtése szerint, ezen a néven (*fekete magyarok*) nevezik a dunamelléki Bogyiszló Fajszt stb. falvak lakóit. Ide viszont mint fejedelmi telepített harcosok kerülhettek, mint a fejedelmi család jobbágyságai, később nemesei.

Nem lehet felsorolni minden részletet, ami a néprajzi kutató számára fontos lehet, hiszen talán nincs olyan lapja a könyvnek, amelyen ne találnánk ilyen mozzanatokat. Néphitkutatóinknak pl. fontos támpontot nyújthat fejlettebb vallási képzetek kutatására a magyar „isten” szó eredetének megfejtése, amit az istenné vált

Istemi türk kagan nevéből vezet le. (Megerősítené ezt az etymológiát, ha egy másik régi vallási képzetünkről, az „ördög”-ről is ki lehetne mutatni, hogy török szóból származik: az alvilág urának, Erlik-Ertik kánnak nevéből. Erre mutat véleményünk szerint, hogy a teremtésmondánkban szereplő ördög a keresztény dualisztikus felfogástól idegen szerepben és tulajdonságokkal jelentkezik, s ezek a mondák szibériai szövegekkel hozhatók kapcsolatba, ahol az ördög helyén Erlik-Ertik kán szerepel, mint első ember.) Bőség-ínség szópárunk megfejtése pedig honfoglaló nemzeti szervezetenk erős társadalmi tagoltságára vet fényt: a *bő-bég* a nemzetségfőt jelentette, a nemzetség gazdag elemeit, az „in”, megfejtése szerint eredetileg „rokonság” később „szolga”, az elszegényedett nemzetségtagokat jelentette, akik a gazdagabbak szolgálatába állottak.

Egész tárháza a néprajzi problémáknak a nagyszentmiklósi kincs ábrázolásainak magyarázata. A felirat alapján tulajdonosának egy nemzetségfőt tételez fel Ajtony nemzetségeiből, akinek nevét egyes délmagyarországi helynevek is fenntartották. Őt ábrázolja az a türk harci öltözetben jelentkező lovas, akinek nyergéről levágott emberfej csúg, ezt a motívumot a magyaroknál forrásokból kimutatható szokásra vezeti vissza, hogy az elesett ellenség fejét levágták. Az állatviaskodási jelenetet — a szárnyas rozsomák üldözte szarvas ábrázolását — a vogul eredetmondával azonosítja (paszher vadász-testvérpár, egyik szárnyas, üldözi a szarvast; paszher = rozsomák) s a baskir nevet is ebből származtatja, valamint nevékhöz fűződő eredetmondájukat. Ebben az összefüggésben tárgyalja a folkloristákat is annyira foglalkoztató szarvasüldözési-totemisztikus eredetmondát. A *sast* etető nő képmást pedig, akinek kezéből négy növényi ág ered, a totemős ábrázolásának tartja; a totemállat rendszeres táplálására, és a nemzetségek négy ágra — frátriára való tagolódására bő néprajzi párhuzamokat soroztat fel. Legszellemesebb azonban a koronás, emberarcú oroszlánok motívumának magyarázata. A Mohamed-ábrázolásig és a türk források szimbolikájáig nyúló magyarázat kimutatja, hogy a bujrukok-törzsfők és a megdicsőült égi uralkodó-ös van itt szimbolikusan ábrázolva olyan összefüggésben, ami a IX—X. századi hatalmi küzdelmeket fejezi ki: a törzsfők elleni harcot az egyeduralomért, csak az ellenálló törzsfők szemével nézve.

Mindezek a néprajzi vonatkozások, mindenekelőtt maga a főprobléma — hogy a nemzeti szervezetenk hogyan fejlődik modern állammá, a nemzeti szállásterület közigazgatási egységgé, jelentős etnológiai teljesítménnyé avatja ezt a rendkívül gazdag és eredeti történeti munkát. A korai magyar történet kutatásának ez a magas színvonalú alkotása messzeágazó eredményeivel a magyar történettudományon túl egy sor bel- és külföldi szakember számára is nélkülözhetetlen lesz, aki a népvándorlaskor történetével, régészetével, turkológiával, finnugrisztikával, a steppei népek és a magyarság etnológiájával foglalkozik.

VARGYAS LAJOS

Maja Bošković-Stulli: Istarske narodne priče. „Narodno stvaralaštvo Istre.” Knjiga I. — Institut za Narodnu Umjetnost — Zagreb, 1959. 287 l. — (Isztriai népmesék. „Isztria népköltészete”. I. kötet. Kiadja: Népművészeti Intézet Zágráb, 1959).

A második világháború után Európa keleti felében beállott gyökeres politikai és társadalmi változások a jugoszláv etnográfát is alapjaiban mozgatták meg, s számára addig el nem képzelt távlatokat nyitottak. Az új lehetőségek szülte a zágrábi Tudományos Akadémia Népművészeti Intézete is, amely 1948-ban alakult, s tízéves munkájának első termékeként jelen kötet látott napvilágot. (Már előljáróban sem tudjuk eléggé hangsúlyozni sajnálkozásunkat amiatt, hogy a mű mindössze 750 példányban jelent meg!)

A sorozat célja az, hogy egy-egy jól körülhatárolható földrajzi-néprajzi területnek teljes folklórját összegyűjtse és bemutassa. Ennek megfelelően BOŠKOVIĆ-STULLI könyve feldolgozza, a számára ismert és hozzáférhető, összes publikált és nyomtatásban még meg nem jelent archivált anyagot, amennyiben az isztriai eredetű. Imponáló a forrás-regiszter által bemutatott anyag, amelyből művét a szerző összeállította, de nem kisebb értékű a saját, helyszíni, gyűjtéseiből származó anyaga sem. A kötet 66 helységből 108 mesemondótól 179 szöveget tartalmaz. A sorozat profiljából és célkitűzéséből adódik, hogy szerző nem kísérletezik újabb elméleti elgondolásokkal; viszont az eddigi mesekutatási irányzatok, módszerek figyelembe vételével, s az Isztriával szomszédos területekről vett párhuzamok segítségével, meséinek komoly szövegkritikai elemzését nyújtja.